

SMEDER OCH DERAS FAMILJER I HARADS UNDER "DEN GAMLA GODA TIDEN"

Av Gunnar Blomgren, Arvidsjaur

I Edeforsbygden har det funnits flera duktiga smeder allt sedan 1500-talet. Redan i 1543 års jordebok fanns i Harads en Nils Smed omnämnd.

Vid alla större gårdar fanns oftast en gårdssmedja, där man klarade av enklare smiden och reparationsarbeten. Men det var först vid laga skiftet som permanenta smeder kom att verka inom byarna. Då upplät man en tomt till smederna, utan kostnad så länge de utförde smidesarbeten åt traktens bönder. En av de första byasmederna i Harads var Lars Nilsson Harlin (1791-1854) från Luci, en gård varifrån många andra hantverkare och borgare också utgått.

Trots avgiftsfri markupplåtelse var smedsyrket ingen säker födkrok. Oftast fick smederna kombinera ihop sitt arbete med annan sysselsättning, som t.ex. jordbruk och jakt.

Att det var svårt som smed fick nästa byasmed, Olof Johan Sellberg, i Harads erfaras. Han blev till slut alldeles utfattig och med sin sjukliga och vansinniga hustru, Maja Greta Blomberg, fick han ge upp sitt yrke och sedan leva som inhyses hjon.

Därefter var Anders Sandström byasmed i Harads ett litet tag.

Utsikt från smedstomten mot Mårtis och Nygårds

När baron Gustav Hermelin i början av 1800-talet byggde upp ett järnbruk i bland annat Svartlå, kom många yrkesskickliga smeder och arbetare till Norrbotten. Edeforsbygden upplevde då en epok med verkligt smideskunnande.

År 1801 värvade baron Hermelin folk från Laxsjö hytta i Grangärde socken, Dalarna, till sina bruk.

Det blev dessa dalafamiljer, som i flera generationer arbetat inom bergsbruksverksamhet, som nu kom att bli stommen bland byasmederna. Till Edefors socken kom bland annat smeden och kolaren Anders Andersson med familj till Bovallen, liksom hans broder Olof Andersson med familj. Till Österby kom Anders Olofsson med familj osv.

I Dalarna hade bergsbruksverksamheten gått sämre en tid och flera av dessa dalafamiljer hade dessutom haft det rätt besvärligt religiöst i sina hemtrakter, varför de nu tog tillfället i akt att prova på det stora äventyret norröver.

Prästen i Grangärde var nog lättad att bli av med dessa ”frireligiösa” familjer, för han antecknade bara kort och gott i kyrkboken att de bortflyttat till Västerbotten.

I Harads blev det egentligen släkten Harlin, som kom att bli byns smeder i flera generationer.

Lars Harlin från Lucigården var ej byasmed under särskilt lång tid. Men denne Lars var gift med Cajsa Andersdotter, som var född 1799 i Dalarna och dotter till smeden Anders Andersson i Bovallen, vilken arbetade på Svartlå bruk.

Hos Anders i Bovallen arbetade ett tag en Nils Petter Nilsson med att bränna några tjärdalar. Denne Nils Petter hade kommit till Westerby (Åminne) med sin fader från Anutkaski i Jokkmokk. De härstammade från en finsk släkt med flera ättlingar i bl.a Storsand.

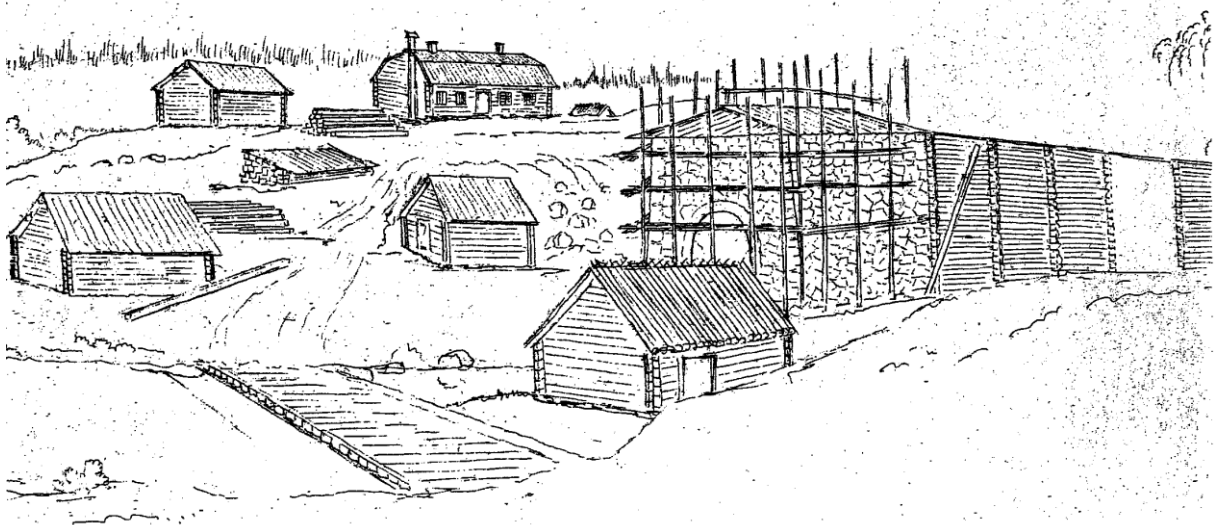
Men i alla fall slumpade det sig så att denne Nils Petter gjorde Anders Anderssons dotter, Cajsa i Bovallen, med barn. Nils Petter ville inte riktigt stå för detta, bl.a. för att han gjort en annan flicka med barn sju månader senare. Cajsa nöjde sig inte med detta utan gick till tinget för att få underhåll till sin son, som hon döpt efter fadern till Nils Petter.

Innan ärendet kom upp, förliktes de i alla fall om ett underhåll. Nils Petter Nilsson (1805-1863) gifte sig senare med den andra flickan och blev nybyggare i Kvarnån.

Alltså, Haradsbyns förste byasmed, Lars Harlin, fick denne oäkta Nils Petter som sin styvson, vilken sedermera kom att bli byasmed under hela sin livstid i Harads. Den kavata modern, Cajsa, med sin oäkta son, Nils Petter, var inte rädd för att prata med överhögheten, ett drag som hon troligen hade hemifrån.

Hennes fader arbetade i flera omgångar bl.a. med att bygga upp masugnen i Edefors. Men efter baron Hermelins konkurs blev der flera olika ägare till hans imperium, där konkurser och likviditetsbrist hörde till dagordningen.

Till slut ledsnade Anders Andersson på att ej få ut någon lön för sitt arbete. Han skaffade sig intyg om sitt arbete på masugnen bl.a. av föreståndaren för masugnsbygget, J.W. Rosén i Edefors, och med sina papper gick han ner till landshövdingen, som då var stationerad i Piteå. Denne landshövding, en Carl Georg Sparre, var även jurist, varför Andersson fick en del stöd därifrån. Vid en senare vandring till Piteå, när målet togs upp i tingsrätten, skylldes alla inblandade på varandra. De sade sig vara fränkopplade från affären och inte ha några pengar till förfogande. Eftersom Kung Carl XIV Johan nu också var ägare till masugnen ansåg rätten att målet var svårbedömt, varför Andersson hänvisades till Svea Hovrätt.

Edefors masugn. 21 nov. 1834. C.J.F.Plageman

I alla fall kom Cajsa att gifta sig med byasmeden Lars Harlin i Harads. Men hennes oäkta son, Nils Petter, blev däremot uppfostrad hos sin morfar Anders Andersson i Bovallen.

Nils Petter byggde först en smedja längst ner i Kvarnbäcken, ca femtio meter ovanför viken. Han behöll dalmålet hela sitt liv, åtminstone då han talade om smideskonsten.

Ättlingarna till kolaren och smeden, Anders Andersson i Bovallen, tog sig sedermera namnet Boström, som blev en vittförgrenad släkt i Edefors.

Nils Petter Harlin, som hade ett ljus, cendréfärgat hår, var mycket liten till växten, knappa 1,60, men kraftig och axelbred. Ännu vid hög ålder visade han byns ungdomar, när han tog ett städ i smedjan vid hornet med en hand och lyfte det rakt ut.

Nils Petter Harlin flyttade sedan sin smedja från Kvarnbäcken upp till smedstomten i Harads. Han hade alltså fått lära sig smedsyrket från grunden av sin morfar och styvfar, och kunde därför utföra, förutom vanliga reparationer, en hel del mer avancerade arbeten, såsom bössmide, där han vällde ihop piporna på lodbössor. Han provsköt också bössorna mot häbbersväggen, där han sedan tog ut blyet med ett stämjärn. Därför är denna vägg än i dag full av fyrkantiga hål. Han stansade in sina initialer N.P.H. på sina arbeten och hans son, smeden Nils Fredrik, ändrade sedan stämpeln till N.F.H.

En annan sak som Nils Petter Harlin också sysslade med var gälbgjutning av bl.a. koskällor, bössdelar samt otaliga rembeslag. Han blandade skrot av mässing och brons, vilket gav en mycket vacker färg efter gjutningen. I släkten används fortfarande en baksporre med tandat hjul och handtag som han gjort till sin hustru för utskärning av olika bitar i den utkavlade degen.

Ett tag arbetade Nils Petter Harlin uppe vid Edefors, när ”engelska kanalen” var under byggnation. Periodvis kunde det vara ända upp till ca 600 arbetare där. Nils Petter utförde allehanda smidesarbeten, men mest var det att smida och härda järnborrar. Han kom att bevittna det s.k. Edeforsupproret år 1865, när ortsbefolkningen och kanalarbetarna brakade ihop och slogs under marknadsdagarna. Enligt Nils Petter berodde stridigheterna till en del på stor nöd på mat och pengar. Men huvudorsaken var att många kvinnor visat intresse för ”sörlänningarna”, som arbetade med kanalbygget.

Denna konkurrens om ortens kvinnfolk tålde man inte ute i byarna, varför man gått man ur huse för att spöa upp kanalarbetarna. Vid marknadsbråket kom många av Nils Petters järnborrar att förorsaka större blodsutgjutelse, eftersom de användes som tillhyggen. Flera av marknadsbesökarna var tvungna att fly ut i Luleälven för att undkomma.

För att få stopp på oroligheterna rekvirerades, med ångbåten, militär från Notviken. I flera historieböcker har Sundsvallsstrejken år 1879 blivit omskriven som första gången militär sattes in mot arbetare i Norrland, men redan 1865 skedde alltså detta i Edefors. Detta var alltså den första gången militär sattes in vid arbetaroroligheter i Norrland.

Enligt ett då obekräftat rykte skulle en sammandrabbning på hösten i det andra kanalprojektet i Heden, utanför Boden, lett till att någon dödats och grävts ner där.

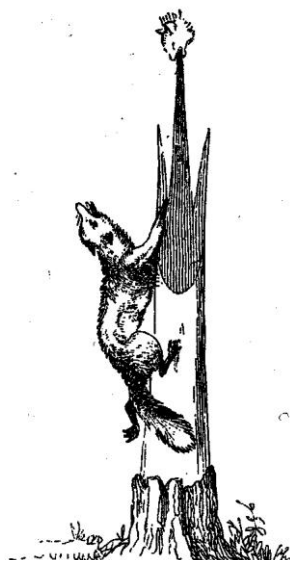
Men Nils Petter Harlins arbeten kom dock att användas till mer fredlig verksamhet. Vintertid tog Nils Petter skidorna och kälken eller storsparken och for upp efter älven, ända till Jokkmokk, för att ta upp beställningar på arbeten samt utföra en del enklare smidesarbeten i de olika gårdssmedjorna med seghårdning m.m.

Under en sådan arbetsresa var han en gång upp till Notmjälan och tog mått för en drög. Han låg då över ute i en bod hos Notmjäla-Ant. Strax innan han somnade såg han en gammal kvinna som kom gående över gårdsplanen. Hon hade vikit upp förklädet som om det var något hon bar däri. Hon fortsatte till ett hörn i boden och lade där ner något. Nils Petter, som inte var skrockfull, gick dit när det ljusnat för att se vad gumman lagt dit men kunde inget hitta. När han sedan gick in i gårdshuset frågade han vem det kunde vara han sett, men gårdsfolket sade att ingen hade varit ute. I denna gård i Notmjälan skall man ha varit mycket hårda av sig. En gammal kvinna, som var döende bar man helt sonika ut med säng och allt i ladugården, där hon fick ligga och dö.

Nils Petter jagade också mycket för att dryga ut kassan och maten och hade därför flera ”flakavägar” efter Degerberget. De s.k. flakavägarna ansågs som ”heliga” och ingen annan jägare fick inkräkta på dessa. En av dessa vägar gick från Brattomyran bort mot Olssons, där man vände. Ovanför Hedströms berggårda hade man bl.a. en rävstappa. En gång fick barnbarnet, Henry, följa med sin farfar på denna korta flakaväg. De fick mycket fågel och farfadern var mycket noga med att lillpojken skulle bära hem den största tjädern, fast den egentligen var för tung. Det var vanligt att barnen skulle börja delta i jakten så tidigt som möjligt.

Henry Harlin berättade hur det gick till att gillra en rävstappa, som var en mycket grym jaktmetod. Detta var innan han började använda giftet stryknin. Rävnen jagades alltid vintertid, helst i mars, eftersom det var rävns fina vinter-päls man ville åt.

Betet fästes överst på stappan, och när så rävnen kom fram på skarsnön och sträckte sig upp för att nå det, skar framtassen ner i skåran på rävstappan, och när rävnen sedan drog tassens bakåt för att komma loss, fastnade benet bara hårdare. Ibland hände det att rävnen gnagde av sig benet för att komma loss. I en del litteratur finns många gånger rävstappan avbildad, där rävnen hänger i stappan och man beskriver att rävnen hoppat upp och fastnat. Dessa beskrivningar är alltså felaktiga, troligen för att berättarna endast färdats på sommaren och antagit att det gick till på det sättet.

*Rävtång. Efter Lloyd,
Scandinavian adventures*

För att klara sin familj hade smeden Harlin även en ladugård med kor. Där fanns plats för tre kor och ungdjur. Ladugården var byggd med en genomfart som hade en välvd portöppning.

Att få ihop tillräckligt med foder till djuren var ett arbete som till största delen låg på kvinnorna. Haradssmeden hade med smeden på södra sidan hälften var

ihop om en smeråning som låg från Smemyrtjärn tre kilometer inöver mot Spikselberget. Han hade även en liten rånning på Degerberget.

Smederna Harlin var skickliga liesmeder och då särskilt när det gällde härdningen. Nils Petters son, Nils Fredrik, använde tvål på järnet för att se den rätta färgnyansen vid härdningen.

Till hustrun hade han tillverkat en liten krokig lie med lång lieorv, som hon använde för att komma åt alla grässtrån kring jordfasta stenar o.d. De hade svårt att få ihop hö till alla kor, så hustrun fick även gå omkring och ta rätt på alla grässtrån som andra inte tagit reda på. Man kunde se henne, under försommar, repa löv och under hela sommaren gå efter vägar, i diken och i skogen med en jutesäck och krokiglien för att samla ihop tillräckligt med foder åt djuren.

I Haradsbyn fanns på den tiden många och långa stengårdsgårdar och stenrösen utmed vilka hon fick slå gräs.

När sedan färjbanken byggdes ut i älven körde man alla stengårdsgårdarna dit som fyllning.

Nils Petter Harlin gifte sig 1858 med Lovisa Hansdotter (1822-1894) från Härsgården (Harads no:4). Hon var dotter till bonden Hans Jönsson (1782-1860) och hans hustru Stina. Lovisa skall ha varit en stor och lång kvinna med vackert utseende. Hennes fader var en myndig och betrodd bonde i byn, dock en aning hetsig.

En händelse som man länge talade om i socknen var 1828 års kaplansval. Då hade nämligen Hans Jönsson trängt sig fram i kyrkan och slagit näven i valförrättningsbordet så det knäckts och högt och tydligt anklagat valförrättarna för valfusk så att deras kandidat skulle vinna.

”Härsgården”, som stod vid nuvarande ”Negerbyn” i Harads, brann ned varvid alla karlar därifrån utvandrade till Amerika.

Smeden Nils Petter Harlin dog 1907, samtidigt som kung Oskar. Sista åren var han sämre, eftersom han fallit genom släppluckan på rundlogen i Mårtis.

Han hade gått dit en mörk kväll för att ta några mått på en schäs, men inte uppmärksammat att luckan stod öppen, varvid han föll ner och hamnade på huvudet i en harv. Nygårdsgubben hade hört hur han kved och hjälpt honom loss. Nils Petter gick då hem och satte sig i kökssoffan alldeles blodig och sårig i huvudet. Han blev aldrig sig själv efter olyckan. Innan dess hade han varit mycket rask och pigg av sig. Men barnbarnen kom ihåg, att han då fick vakta dem, så de inte for ner till älven. men nämnde man att man skulle fara till Bovallen gick han inte att stoppa.

Nils Petters son, Nils Fredrik (1866-1939), övertog smedsyrket och fortsatte verksamheten på smedstomten i Harads. Han var en reslig karl, strax över 1,90 lång.

Nils Fredrik var gift med Hilma Bergbom (1871-1920), som föddes oäkta i Bodträskfors. Hon fick sedermera sågställaren Johan Olof Bergbom vid Bodträskforsågen som sin styvfader. Bergbom, som hade ett hetsigt humör, hade tidigare varit lärare i Svartbyn.

Hilmas moder var den färgstarka Lovisa Nilsson, allmänt kallad Svall-Lovisa. Lovisa var född på Svallgården i Harads, som emellertid gick släkten ur händerna. Lovisa kom därför att vistas i Bodträskfors från 18 års ålder, där hon livnärde sig på försäljning från eget handelsstånd. Hon fick så småningom fyra oäkta barn att försörja. Hennes försäljning sågs inte med blida ögon, varför många djävlandes med henne.

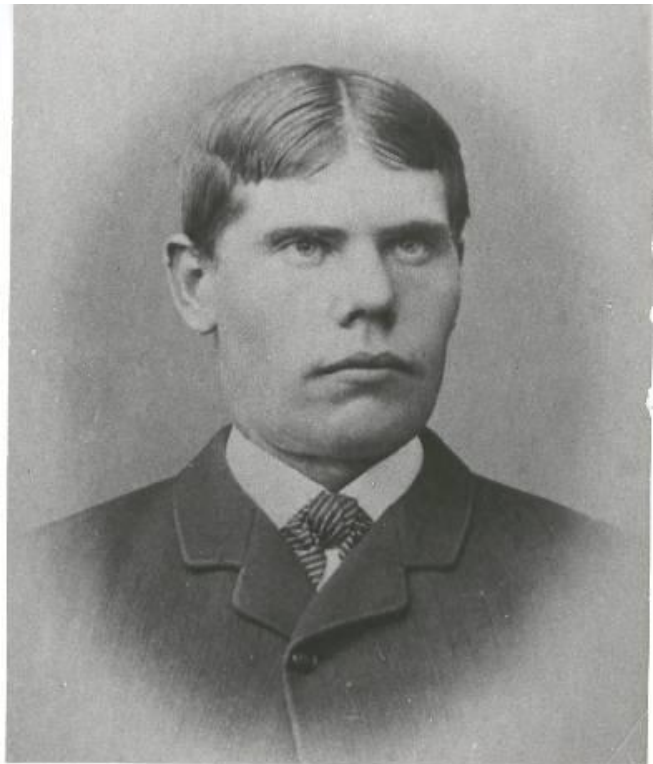
Både från handlarna och från herrgården samt kommunen försökte man få bort henne. Men Svall-Lovisa, som var en kraftig och gladlynt kvinna, liten till växten men ”rövastark”, lär ha varit en ryslig arbetskvinna, så hon arbetade bara på. Hon bodde längst bort i östra kasern mot Bergströms. Där skötte hon bl.a. om en bror Johannes i flera år, som egentligen skulle ha varit intagen på hospital. Hon hade honom uppe på vinden, där han låg och ropade både natt och dag.

Brodern, som varit gift med en Johanna från Piteå, hade tre barn, som alla for till Kiruna, där sönerna blev framstående kommunalmän.

Det var hårt för Svall-Lovisas oäkta barn att slå sig fram i livet. En syster till Smed-Hilma, Emelia, blev som så många andra ogifta kvinnor sömmerska. Något annat yrke fanns egentligen inte då för kvinnorna.

Emelia sydde både dag och natt, och enligt släkten sydde hon ihjäl sig och dog till slut i Sandträsk.

Många smedssläkter var sinsemellan ingifta med varandra, t.ex. Svall-Lovisas syster, Maja-Lisa, var gift med byasmeden Anders Sandström i Harads. I Harlinsmedjan arbetade stundvis också många lärlingar, som t.ex. Johan Uddin från Unbyn.

Smeden Nils Fredrik Harlin i Harads

Smeden Nils Fredrik Harlin, som var stor, lite bullrig och kraftig samt för det mesta svart av sot, var inne en gång när Al-Nicke (Harald Nilsson i Bovallen) var där för att hämta ett smidesarbete.

Harald, som var mycket ung den gången, kom väl ihåg följande händelse som etsats sig in hos honom, om smeden, som tydligen var ganska frigjord av sig.

I alla fall satt smeden framför öppenspisen på en låg slåstol för att kunna tillgodogöra sig brasskenet, när han snickrade på en liten ask. Han var förutom smed också mycket skicklig med träarbeten.

När Harald satt där och väntade kom smemorän in i sin fotsida långkjol för att värma och torka sig. Då hade smeden skrattat och räckt fram sin stora näve och krökt pekfingret flera gånger och sagt högt och tydligt, ”kisse, kissemiss”, framför henne.

Detta var något ovanligt enligt Harald, allt sådant var annars hemlighetsmakeri och aldrig något som barnaöron fick höra och se.

Efter Nils Fredrik Harlin, som dog på utedasset 1939, tog sonen Henry över smedjan. Den gamla smedjan, som stod nere vid vägen, revs och en ny verkstadsbyggnad sattes upp ovanför. Smidesarbetena blev bara mindre, men reparationsarbeten med cyklar och bilar tilltog i stället. Men det var många gånger ojämnt med arbete i verkstan, varför Henry Harlin kom att läsa mycket och bli den största boklånaren på Edefors bibliotek.

När smidet minskade krävde byamännen en arrendeavgift på smedstomterna. Henry Harlin försökte då friköpa tomten, men detta satte sig bl.a. hans namne byaåldermannen Robert Harlin emot. Byamännen sålde sedan, i olika omgångar, bort delar av smedstomten, så till slut stod Harlins vedbod, härbre och ladugård utanför tomten. När Robert Harlin krävde inteckning i smedjan och bostadshuset, som säkerhet för arrendet, blev det fullt gräl mellan Harlinarna.

Alfred Nilsson, som hade den andra smedstomt nedanför vägen, lyckades få byamännens löfte att friköpa sin tomt.

Alfred Nilsson, som var en skicklig smed, var även en klurig uppfinnare av olika lantbruksmaskiner. Alfred betalade sin smedstomt till byaåldermannen Aron Anderström i Södra Harads. Men när han skulle söka lagfart hade han inget köpekontrakt. När han då ville få ett av Aron Anderström, så låtsades denne inte känna till saken. Så Alfred fick betala tomten en gång till, men då erhöll han också ett köpekontrakt. Aron Anderström ansågs allmänt som mycket snål.

För Henry Harlin gick det däremot inte att få köpa tomten, kanske för att byamännen månade om vägen upp till missionshuset, som gick mellan bostadshuset och verkstan. Det var först när den nya ensittarlagan trädde i kraft som det blev möjligt för honom att köpa tomten.

Den gamla goda tiden var hård på många sätt, det gällde att vara i arbete ständigt. Någon semester eller dylikt existerade inte. Enda gången man fick ta igen sig var besöken i kyrkan.

T.ex. Svall-Lovisas högtidsstund var nog kyrkbesöket, som hon var mycket noga med. Hon hade en egen liten flätad rotkorg, tillverkad med lappstick och mönsterfärgad med albark. Denna korg fick endast användas till kyrkbesöken. En annan tung sak förr var att ta hand om alla gamla och sjuka släktingar. Nöjen var inte många eller stora. Kan nämna ett. När några pojkar i byn ej hade något att göra på en söndag så kom man att gå ner till Mattisgården för att höra Mattisgubben äta skarpkakun. Mattisgubben hade nämligen mycket starka tänder så det small och knastrade i ett, vilket förnöjde ungdomarna, när de satt uppradade i köket.

Men det kanske inte var så dumt att jämt arbeta i sitt anletes svett, för många äldre vittnade stolt om sin arbetslust och förnöjsamhet med livet.

*Smeden, uppfinnaren och ångbåts-
befälhavaren Alfred Nilsson med
hustrun Teres.*